

Mester, Béla (2010): *Szabadságunk születése. A modern politikai közösség antropológiája Kálvin Jánostól John Locke-ig*. Budapest: Argumentum-Bibó István Szellemi Műhely.

Meyer, Paul (1909): *Les masques anglais; études sur les ballets de cour en Angleterre (1512–1640)*. Párizs: Hachette.

Muchembled, Robert (1978): *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVème-XVIIIème siècles) / Populáris kultúra és elitkultúra az újkori Franciaországban (XV-XVIII. század)*. Párizs: Flammarion.

Névtelen (1551): *Chrestienne Instruction / Keresztény útmutatás*. h.n.

Névtelen (1572): *Apologie de la jeunesse / Az Ifjúság apológiája*. Anvers.

Névtelen (1627): *Petite instruction et manière de bien vivre pour une femme séculière comme elle se doit conduire en pensées, parolles, oeuvres tout au long du jour et pour les jours de sa vie, pour plaire a nostre Seigneur Jésus Christ et amasser richesses célestes au prouffit et salut de son âme*. Douay: Héritiers de Jean Bogard.

Névtelen (1947): *Diccionario de la lengua española*. Real Academia Española. Madrid.

Névtelen (1971–1994): *Trésor de la langue française. I–XVI*. CNRS Gallimard, Párizs

Névtelen (1985): „Pour une histoire des gestes.” *Conférence du 18 novembre 1985 à l’université de Liège, Belgique*. Liège, Faculté ouverte.

Nicot, Jean (1979): *Trésor de la langue française: Tant ancienne que moderne*. Párizs: Le Temps.

Paradin, Guillaume (1556): *Le blason des danses / A táncok betegsége*. Beaujeu.

Paré, Ambroise (1840): *Oeuvres complètes. I–III*. Párizs: J.-B. Baillière.

Platón (2008): *Törvények*. Budapest: Atlantisz.

Tallemant des Réaux, Gédéon (1834–36): *Historiettes*. Meline, Brüsszel.

Dóka Krisztina

Közelkép a 19. század végének népi tánc kultúrájából*

Egy kézirat a 19. század végéről

Egy 1880-as évekből származó kézirat került kezembe a 19-20. század fordulójának népi tánc kultúrájára vonatkozó szöveges források feltárása közben a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában. A több szerző kéziratot feljegyzéseit is tartalmazó dokumentum tánc történeti szempontból első ránézésre izgalmasnak ígérkezett. Az EA 458-as adattári számon nyilvántartott archívumi anyag a 20. század elején, a Folklore Fellows gyűjtések keretében keletkezett. A dokumentum címe röviden tájékoztat bennünket a gyűjtő kilétéről is: „Skultéty Gábor egri állami főreáliskolai VII. osztályú tanuló néphagyományi gyűjteménye”.¹ Az egri diák 1913 áprilisában készítette a Heves megyei Felnémeten és a Borsod megyei Disznóshorvátban végzett néprajzi gyűjtéseit bemutató leírását, mely 1941. október 23-án került a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályára (ma Néprajzi Múzeum).

A Disznóshorvatra (ma Izsófalva) vonatkozó, néprajzi leírásokat tartalmazó résznek tánc-folklorisztikai, illetve tánc történeti vonatkozása nincs. Számunkra a Felnémetről származó anyag érdekes. Utóbbi településen végzett gyűjtőmunkája során Skultéty Gábor egy kéziratot könyvecskéhez is hozzájutott. Magyarázó megjegyzéseiből kiderül, hogy ezt Felnémeten, az ekkor Antal János tulajdonában lévő, úgynevezett Rizskása-malom padlásán találta.² A könyvecske láthatóan (ahogy gyűjtője is megállapítja) két füzetből lett összefűzve, a két rész két különböző írással íródott. A vélhetően eredeti füzetet a gyűjtő leírása szerint Zenancsik László³ készítette, akiről azonban nem tudott további információval szolgálni. Megjegyzése szerint hasonló nevű írnok dolgozott Egerben, a vármegyei hivatalban. A jó helyesírás és rendezett íráskép mindenképpen iskolázott emberről vall. Ebben a kéziratban részben dalszövegek szerepelnek, melyeket Zenancsik egy bejegyzés tanúsága szerint 1882. december 19-én jegyzett le. Ennek a teleírt füzetnek a közepébe fűztek egy újabbat. A később keletkezett és befűzött rész szerzője, mint a gyűjtő is megállapítja, illetve ahogy magában a kéziratban is több helyen olvasható Kis Oláh Lajos.⁴ Ebben a kéziratban ismét dalok szövegeit és mellette egy tánckönyvszerű részt találunk 1883-ból.

Ki volt Kis Oláh Lajos, aki tollat ragadott és kis kéziratot gyűjteményébe táncokat jegyzett le? Sajnos nem tudunk róla túl sokat. Tud írni-olvasni, de mint látható Zenancsikkal ellentétben kevésbé gyakorlott tollforgató. A Skultétytől származó gyűjtési feljegyzésekből kiderül, hogy Kis Oláh molnársegéd volt a Rizskása-malomban Antal János malomtulajdonosnál, illetve még

* Az írás a Magyar Táncművészeti Főiskolán a Tánc és társadalom című konferencián 2015. november 13-án elhangzott előadás („Egy kéziratot tánckönyv a 19. század végéről”) tanulmányváltozata. A kutatást támogatta az OTKA PD 109430. számú pályázata. Itt szeretném megköszönni Kővágó Zsuzsának a tanulmány megírásához nyújtott segítségét.

¹ EA 458. 1.

² EA 458. 2.

³ A név Zenancsik és Zemancsik alakban is előfordul a dokumentumban.

⁴ Ld. 3. és 7. kép.

korábban Antal János mostohaapjánál, Várallyaynál.⁵ Tudjuk még róla, hogy Skultéty néprajzi gyűjtése idején, az 1910-es évek elején Kis Oláh már nincs a malomnál, illetve Antal János 1912-ben még levelet kapott tőle Selmezbányáról. Megtudjuk, hogy Kis Oláh Lajos leveleiben Antal Jánosnak – utóbbi elmondása szerint – verseket is küldött. A gyűjtő végül megemlíti, hogy a levelekből egy sem került elő.

A Rizskása-malom vízimalom volt Felnémet határában, a Tárkányi-patak völgyében. A malomépületet a 19. század térképein is megtaláljuk, Magyarország második (1806–1869) és harmadik katonai felmérésének (1872–1884) térképein Rismalom, illetve Riskása-malom néven szerepel.⁶ Mint az utóbbi felmérés térképe is tanúsítja a 19. század utolsó harmadában a falu határában, a patakok mentén több vízimalom is üzemelt.⁷ E patakmalomok között a Rizskása-malomról a századfordulón a vármegyei irodalom is említést tesz,⁸ és a vízimalom napjainkig része a helyi kulturális emlékezetnek.⁹ A 20. század eleji leírás szerint Felnémethez tartozott a nevezett mellett a Szent János-malom, a Dobiczmalom és a Kallómalom is. A Rizskása-malmot Vak Jancsi malma néven is számon tartottak. Ez az elnevezés éppen a szóban forgó, a századfordulón működő tulajdonosra Antal Jánosra utal, aki a visszaemlékezések szerint gyenge látása miatt kapta a Vak ragadványnevet.

A malmok ez idő tájt a falusi társas élet fontos közösségi terei voltak. A malomba menetel, az őrlésre várakozás alkalmat teremtett az ismerkedésre, beszélgetésre, hírszerzésre, szórakozásra is. A molnárok gyakran maguk is mulatók emberek, jó tréfacsinálók hírében álltak, és kedvelték az őrlőket, ha beszédek, barátságosak, szórakoztatóak voltak.¹⁰ A malmok a kulturális találkozások fontos színterét jelentették. A települések határában, a patakok mentén a falu lakó- és közösségi tereitől elkülönültek, ugyanakkor az őrlés révén helyet adhattak a különböző közösségek (sok esetben akár különböző vidékekről érkezők), különböző társadalmi rétegek találkozására, kapcsolatfelvételre, hírek, tudás átadására. A molnárok mint iparos, tanult, technikához értő emberek, akik a falusiakkal, más iparosokkal, illetve a parasztokkal is kapcsolatot tartottak, közvetítő szerepet játszottak a különböző kulturális jelenségek továbbadásában, így a polgári kultúra elemeinek terjesztésében is.

Felnémet a 19. század utolsó harmadában Heves vármegye egri járásához tartozott. A Bükkalján az érseki város és megyeszékhely, Eger szomszédságában a Tárkányi-medencében az Eger-patak, a Tárkányi-patak és a Berva-patak összefolyásánál található. Az 1881. évi népszámlálás szerint 1338-an lakták, túlnyomó többségében magyarok (1283 magyar, 2 német, 12 egyéb nyelvű, 41 beszélni nem tudó), római katolikusok (1335 római katolikus, 1 görög katolikus, 1 evangélikus, 1 izraelita), illetve 265 házat számláltak meg. E statisztika szerint ekkor a településen 322-en tudtak írni-olvasni.¹¹ Az 1880-as években postahivatal működött a településen, a kilencvenes években már takarékpénztár is.¹²

Kis Oláh Lajos e község határában működő malomnál volt molnárségéd. Foglalkozásán és felnémeti működésének hozzávetőleges idején túl (1883-ban vélhetően itt dolgozott, az 1910-es

⁵ EA 458. 3.

⁶ A Második Katonai Felmérés – Mapire...; A Harmadik Katonai Felmérés – Mapire... Ld. 1. térkép.

⁷ Az 1860-es évektől hazánkban rohamosan szaporodtak a gőzmalmok, ugyanakkor időszakunkban még túlnyomó többségben voltak a vízimalmok Magyarországon. Az 1885-ös malomipari kimutatások szerint 910 gőz- és múmalom mellett még 12520 vízimalom működött (szélmalom 650, szárazmalom 3197) (Halkovics, 1997. 709.).

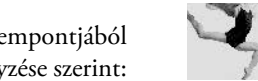
⁸ Reiszig, 1910. 37.

⁹ Lelkes lokálpatrióták kezdeményezték a malomépület örökségvédelem alá helyezését, ezért a romjaiban még ma is álló épületről 2013-ban dokumentáció és tudományos állásfoglalás készült (Bozóki, 2013.). Ld. még az 1. sz. fotót és az 1. sz. térképet.

¹⁰ Selmezi-Kovács, 1967. 195–196., Juhász, 1991. 207–208.

¹¹ A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás... 112.

¹² Jekelfalussy, 1888. 317., Jekelfalussy, 1892. 1105.

években viszont már nincs a malomnál) nagyon keveset tudunk róla. Témánk szempontjából azonban fontos utalást olvashatunk Kis Oláh Lajosról a kéziratban. Skultéty megjegyzése szerint: „Igen kitűnő énekes és táncos is volt, sőt mint mondják a táncot is tanította; egyúttal olyanfajta népköltő is volt. Míg Felnémeten volt molnárségéd az egész falu és az egri szőlőhegyek is az ő tőle származott vagy a tőle megkezdett de már élő népdaloktól viszhangzottak.”¹³ E feljegyzés szerint nótakedvelő, versfaragó mesterember lehetett, aki tánctanítással is foglalkozott.

Azokban az évtizedekben járunk, amikor sorra láttak napvilágot a magyar nyelvű nyomtatott tánctanítási segédkönyvek.¹⁴ 1871-ben megjelent Lakatos Sándor Rajta Párok táncoljunk című műve, majd Lakatos Károly, Lakatos Sándor fia 1880 tájékán átdolgozva újra kiadta a könyvet ugyanezen a címen.¹⁵ 1880 körül jelent meg Müller Lajostól Az illem- és táncztan egyetemes könyve, majd a következő évtizedekben is folytatódott a tánckönyv-kiadás és terjesztés.¹⁶ Ekkor vette kezdetét a hazai tánctanítás intézményesülése, a táncoktatók szervezett képzése és a tánctanítás engedélyhez kötése.¹⁷ 1891-ben megalakult a Magyarországi Tánctanítók Egyesülete, 1894-től megjelent az Egyesület szakmai folyóirata a Tánctanítók Lapja. 1897-ben hatályba lépett a nyilvános tánctanítást szabályozó rendelet (50.743/1896.B.M.), és 1898-tól működött a tánctanárképzés hazai intézménye, a Magyarországi Tánctanítók Képezdéje.

A táncmesterek működésére vonatkozó korai forrásokban nem találjuk nyomát Kis Oláh Lajosnak. Az induló Tánctanítók Lapja első számaiban, illetve az ott is közölt egyesületi tagnév-sorokban nem szerepel. Ugyanakkor a tagok között más egri vagy környékbeli tánctanár neve sem bukkan fel, jöllehet a korabeli Eger vidéki sajtó cikkeiből, hirdeteiből természetesen kiderül, hogy tevékenykedtek tánctanítók errefelé ezekben az években.¹⁸ Azt is látjuk, hogy az egyesületi tagok, illetve az oklevelet szerzők között elsősorban a kisebb-nagyobb városokban tanító táncmestereket találjuk. Ezek feltételezhető falusi tevékenységéről, illetve a falvakban tevékenykedő helyi tánctanítókról az egykorú források ritkán tájékoztatnak bennünket. Tudjuk viszont, hogy az 1800-as évek végén számos tánctanító működött, akik nem voltak egyesületi tagok, nem jelentek meg táncoktatói vizsgán, vagy akár a táncoktatás engedélykötelessé válása után úgynevezett kontár táncmesterként, oklevél és engedély nélkül működtek. A korabeli sajtóból, illetve a táncmesterség hazai történetére vonatkozó szakirodalomból ismert, hogy a kontárok között számos iparost, mesterembert találunk.¹⁹

A malompadlásról előkerült kéziratos füzetben a Zenancsik László-féle dalgyűjtemény (1882) folytatásaként találjuk Kis Oláh Lajos nótafeljegyzéseit (1883., máshol 1883. április 4. keltezéssel). Egyik dalgyűjtemény sem közölt kottát, csupán a szövegeket. Kis Oláh szövegeit folytatólagosan, strófkákra bontás nélkül írta le, a nótaszövegek tisztázata a gyűjtő, Skultéty Gábor készítette el. A gyűjteményben találunk kevésbé ismert és máig élő, népszerű szövegeket. Olyan költemények bukkanak fel mint a Rózsabokor domboldalon kezdetű (Petőfi), vagy a Szülőföldem szép határa (Kisfaludy Károly). Ugyanitt olvashatjuk „Seprik a miskolczi utcát...”

¹³ EA 458. 3.

¹⁴ Kaposi, 1985., Kaposi, 1987.

¹⁵ Lakatos S, 1871., Lakatos K, é.n.

¹⁶ Müller, é.n., Herczenberger, 1890., Mangold, 1900., Róka, 1900. stb.

¹⁷ Bolvári-Takács, 2014.

¹⁸ Hírt ad az Eger és vidéke az 1880-as évek közepén Flamm Dezső, egri tánctanár működéséről (1885. január 7.), majd még ugyanebben a hónapban Velzer nevű táncmester tánciskolájának megnyitására (Eger és vidéke, 1885. január 28.). Egy márciusi beszámoló szerint Welser Károly tánc- és illemtanár (véltetően azonos az előző személlyel) rendezett záróvizsgabálat a Széchenyi-vendéglőben (Eger és vidéke, 1885. március 11.). Novemberben ismét hírt kapunk Flamm Dezső táncanfolyamáról (Eger és vidéke, 1885. november 8.).

¹⁹ Kaposi Edit megemlíti tanulmányában, hogy táncmesterként a színész-táncosokon kívül „világlatott” iparosok (szabók, cipészek, kőművesek, borbélyok) is működtek (Kaposi, 1987. 49.). A korabeli sajtóban, pl. a képzett táncmesterek képzetlen, engedély nélkül tanítók ellen tiltakozó írásában, is olvashatunk az iparosok tánctanításáról. A falusi táncmesterek személyéről és 20. századi tevékenységéről ld. különösen: Pesovár F, 1960.

kezdettel az ismert folklorizálódott népies műdal helyi szövegvariánsát. Néhány népszerű újszerű kisambitusú dallammal elterjedt szöveg is előkerül: Kiöntött a Tisza vize messzire („Kiöntöta tiza vize mezire...”), Lefelé folyik a Tisza nem folyik az többet vissza („Levele fojik a tiza, nem fojik a többet viza...”). Olvashatjuk a Harangoznak piros pünkösöd napjára kezdetű, lakodalmi dalként is népszerű darabot. Végül találunk itt egy rímes ételsorolót vőfélyversre emlékeztető zárlattal („...Hogyha még hogyha még nem elég gróé sajt grí sajt porció öt garas jó pénz jó étvágyat kívánok”).

A „tánckönyv”

A táncleírásokat a Kis Oláh Lajos által lejegyzett szövegek között találjuk.²⁰ A hét oldal terjedelmű rész két tánc, a francia négyes és a körmagyar szöveges leírását tartalmazza. A francia négyes végén 1883. március 17-i keltezés olvasható.²¹ Ábrával, képpel, a ritmus vagy tempó jelölésével, kottával, zenei utalással itt nem találkozunk. Mivel ezekben az években már megjelentek nyomtatásban magyar nyelvű tánckönyvekben, és ezekben mind a francia négyes, mind a körmagyar (Körtánc Szöllősy Szabó Lajostól) leírása olvasható, fölmerülhet, hogy talán a füzet tulajdonosa ezek valamelyikéből másolta a táncok leírásait. A kézirat keletkezésének idejét tekintetbe véve lehetséges források a Körtánc/körmagyar kiadásai²² és Lakatos Sándor kötete (1871), esetleg utóbbi Lakatos Károly által átdolgozott kiadása (1880 körül), valamint Müller Lajos Illem és táncztana (szintén 1880 körül).²³ Közelebről megnézve a szövegeket viszont láthatjuk, hogy ezek nem a fenti tánckönyvek e táncokhoz fűződő leírásainak másolatai. Itt, mint majd látjuk, olyan vázlatosabb táncleírásokat találunk, melyek ugyanakkor lépésről lépésre követik a táncok menetét és a háttérükben valószínűsíthetően táncos gyakorlati tudás is állt.

A francia négyes

A táncvonalozású részben először a francia négyes („Farnzia négyes” [sic!]) leírását olvashatjuk. A több pár által táncolt, a korábbi divatokat képviselő különböző kontratáncokkal rokon, Quadrille français (francia négyes) Európa-szerte kedvelt társastánc ekkor. A 19. századi Európának a keringő és a polka mellett az egyik legnépszerűbb tánc. A Quadrille français 19. században népszerű formája az 1820-as években rögzült. A táncot legalább négy pár táncolta szabályozott térformában – kezdetben négyszög (en carré) alakzatban, majd idővel a párok által alkotott szemben álló sorokban (en colonne), szabályozott felépítéssel és szabályozott, változatos térirajzzal. A francia négyes először 5 – váltakozva páros (2/4) és páratlan ütemű (6/8) – részből (fr. couplet, ném. Figurenstrophe/Figure) állt: 1. Le Pantalon (fr. 'nadrág'), 2. L'Été (fr. 'nyár'), 3. La Poule (fr. 'tyúk'), 4. La Pastourelle (fr. 'pásztorlányka'), 5. La Finale (fr. 'finálé, végjáték'). Később 6 részesre bővült a La Trénis nevű résznek a 3. és 4. tétel közé kerülésével. Az egyes tételek nevüket vagy kisérdallamaik után (Le Pantalon, La Poule, La Pastourelle), vagy valamely táncról (L'Été), a táncban elfoglalt helyéről (La Finale), illetve az azt kitaláló táncos-koreográfusról (La Trénis²⁴) kapták. A quadrille-nak az évtizedek során számos alfaja és variációja létrejött a Quadrille français mellett (Quadrille à la cour, Quadrille croisé, Quadrille des dames stb.). Más táncokkal is kontaminá-

²⁰ EA 458. 25–31. Ld. 1–7. kép.

²¹ Dátumot ld. a 3. képen.

²² Kilányi, 1845., Balla, 1878.

²³ Lakatos S, 1871., Lakatos K, é.n., Müller, é.n.

²⁴ A tétel szerzőjéről, Trénitz-ről kapta nevét.

lódott a quadrille (pl. Walzer-Quadrille).²⁵ A francia négyes elmaradhatatlan tánc a 19. század második felében megjelent magyar nyelvű tánckönyveknek is. Ezekben francia négyes, Quadrille français, vagy egyszerűen Quadrille, továbbá Contredanse, Contratáncz néven bukkan fel.

A kéziratban található tánckönyv-szerű rész elején háromoldalnyi folyó szövegben francia négyes néven hét tételes tánc leírását találjuk. Az első tételt a korabeli tánckönyvekben is előforduló gyakorlatnak megfelelően „figurá”-nak nevezi a lejegyző.²⁶ A különböző tételek francia, a hazai táncéletben is használt nevei itt nem szerepelnek, ellenben ezek leírásainak mintegy bevezetéseként egy-egy szavas utalásokat találunk. Az első résznél ennyit olvashatunk: „1 figurája”. A 2. rész elején a quadrille terminológiájából ismeretlen kifejezés („Haltsén”)²⁷ olvasható, melynek jelentése nem egyértelmű. Elképzelhető, hogy összetétel a német Halt 'megállás, megállj' jelentésű és a francia Chaîne 'lánc' szóból. Utóbbi (Chaîne) a quadrille egyik alakzatának megnevezéseként használatos,²⁸ vagyis ebben az esetben 'Megállás és lánc-alakzat!' lenne a kifejezés jelentése. A 3. tételnél a „Krauercz” szó olvasható, mely vélhetően a francia Traversé az 'áthaladás, keresztülmenés' jelentésű, a francia négyesben használatos vezényszóból (átmenetel a szemközi oldalra) származhat. A 4. tételnél szintén ismeretlen kifejezést találunk („Afrung”), mely talán a német Ausführung 'kivitelezés' esetleg Aufführung 'előadás' jelentésű szóra vezethető vissza. Az 5. rész elején olvasható „Szöllő” a szóbanforgó rész lényeges tartalmi elemét képező, szólóban, pár nélkül történő táncolásra utal. A 6. tétel elején szereplő „Kolon” szó a francia négyes szokványos, térformát jelölő elnevezése. A colonne francia szó, jelentése 'oszlop, fűzér' és a táncoló párokból álló sorokat jelöli. Végül a szokásos számú, hat tételből álló francia négyes lezárásaként a Finale után utótáncként egy hetedik tétel is felbukkan („Csárdás”). Itt csupán ez az egy szó olvasható, mely a francia négyest követő improvizatív páros csárdásra utalhat. A csárdás itt 7. részként szerepel, ugyanakkor maga a Finale tétel is lehetett szabad csárdás,²⁹ ami nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy ebben a tételben, pl. galoppot vagy keringőt is táncoltak.³⁰

Ha végigtekintünk az egyes tételek leírásain, akkor ráismerhetünk a francia négyes korabeli forrásokban is bemutatott gyakorlatára.³¹ Felfedezhetjük a quadrille nálunk is használatos francia kifejezéseit, az egyes szakaszokra vonatkozó vezényszavakat. Chaîne anglaise („sénangléz”) francia kifejezés, jelentése 'angol lánc':³² A tánc azon szakasza, amikor a párok két oldalról egymással szemben elindulnak, középre érve elengedik a kézfogást és a szemközt jövő pár nőtagját maguk között elengedve („átfésülve”) haladnak tovább a másik oldalra, és elfoglalják a szemközi pár helyét, majd ugyanezt megismételve visszatérnek a helyükre, vagyis a párok helycseréje.³³ Tour de main („túrdamér”) 'forgás kézfogással' körben menet, a pár egymást kerüli jobb kéz-fogással.³⁴ Chaîne des dames („Söndadám”) 'hölgyek lánc': A tánc azon szakasza, amikor a nők egymással szemben elindulva áthaladnak a szemközt táncoló férfihoz, vagyis a nők helycseréje. De meg-

²⁵ A quadrille-ről és történetéről összefoglalóan ld. Strobel, 1998. 285–287., Dahms, 1997. 1929–1932.

²⁶ A figura kifejezés előfordul a táncétel megnevezéseként is, de gyakrabban a tételen belüli kisebb egységek/szakaszok elnevezéseként.

²⁷ Itt és a következőkben a zárójelben és idézőjelben közölt szövegek a kéziratból származnak.

²⁸ A Chaîne a francia négyes alakzata, minden olyan figura melyben az egymással szemben találkozó táncosok felváltva jobb, majd bal kezüket nyújtják. Eközben keresztülmennek a szemközi oldalra, ily módon helyet cserélnek a szemközi táncossal/táncosokkal.

²⁹ Szentpál, 1967. 88.

³⁰ Müller, é.n. 60–61. A korabeli magyar tánckönyvekben a csárdás mellett a palotást is megjelölik a Finalében előadható táncként.

³¹ A francia négyes egykorú magyar tánckönyvi közlései: Lakatos S, 1871. 85–94., Lakatos K, é.n. 175–192., Müller, é.n. 58–78.

³² A következőkben a Quadrille français terminológiájánál nem tüntetjük fel, hanem tudottnak vesszük, hogy francia kifejezésekről van szó. A ' ' közé foglaltak, végig a terminusok jelentését jelölik.

³³ Az egyes szakaszok térirajzait ld. Zorn, é.n. 14., illetve a 32. lábjegyzetben hivatkozott helyeken.

³⁴ Magyar terminológiában: „megfordító” (Lakatos K, é.n. 181.).

találjuk az olyan kifejezéseket, mint vis-à-vis („vizafi”, „viszavi”) ’szemben, átellenben’, vagyis a szemközt táncoló(k); colonne („Kolon”) ’oszlop, füzér’, vagyis (szemben álló) sor(ok); továbbá motívumok, illetve az ezek sorozatából felépülő szakaszok neveit, így Balancé („balancz”),³⁵ Chassé croisé ’kereszt sasszé’ („saségrazé”).³⁶

A leírásban a tételek kezdetén (az első kivételével) arról olvashatunk, hogy a korban szokásos gyakorlatnak megfelelően a táncrendező utasítást ad a tánc kezdésére vonatkozóan. A francia négyes korabeli forrásaiból ismerjük e szokást, mely szerint a táncrendező egyes tételeknél a kezdő párokat, illetve a kezdő kolont kinevezte, vagyis karmozdulattal kijelölte, illetve hangosan bemondta.³⁷ Egyértelműen a párok kijelölésére utal a kéziratban a következő megjegyzés, például a 2. tétel elején: „Bevá[r]júk míg a rendező ki nevezi mejik oldalról kezdenek a férfiak és a hölgyek”. Ehhez hasonló utasításokkal indulnak a következő tételek leírásai is.

A kézirat szerzője leírja a francia négyes egyes tételeit, azok szakaszait, informál a lépések számáról, magukat a „lépéseket”, motívumokat azonban nem részletezi. A tánc történet számon tartja, hogy a francia négyest különböző lépésekkel (chassé, jetté, assemblé) adták elő, melyeket idővel felváltott az egyszerű séta/pas marche-lépésekkel történő kivitelezés.³⁸ Itt az egyes motívumokra vonatkozóan konkrét utalás nem történik.

A kéziratot szerző francia négyesének felépítése a korabeli tánckönyvek leírásaival főbb vonalakban összhangban van. Ha az első tételt („1. figurája”) megnézzük, akkor a quadrille első részére (Le pantalon) ismerhetünk. A kéziratban e tétel egyes részei jól azonosíthatóak: Chaîne anglaise³⁹ („Sénanglész”), Balancé⁴⁰ („Balancz”), Tour de main („túrdamér”), Chaîne des dames („söndadám”). Ez a felépítés megegyezik, például a Lakatos Károly által közölt francia négyes első tételének szerkezetével.⁴¹ A kéziratban a tétel végén: Chaîne des dames után „séta párosan féligbe és fizza [vissza]”, majd utóbbit még egyszer ismétlik, végül a kiindulási helyükre állnak.

A következő tételek leírásaiban is ráismerhetünk az egyes részekre jellemző jellegzetes szakaszokra, pl. a 2. tételben (máshol L’Été, itt „Haltsén”) az En avant et en arrière ’előre(menet) és hátra/vissza(menet)’ (itt: „hejikke 5 lépés viza 3”),⁴² À droite et à gauche ’jobbra és balra’ („jobbra 5 viza 3 balra”), a Traversé ’keresztülmenet’ („keresztül 9 lépés fél fordúlással”), ismét À droite et à gauche („jobbra 5 lépés viza balra”), majd Retravésé ’visszatérés’ („keresztül 9 lépés fél fordúlással”), és a tétel végén pedig a Tour de main („job kéz fogás a nővel túrdamér 9 lépés”) szakaszokra.⁴³

³⁵ Magyar terminológiában: „kettős oldalcsúszás” (Lakatos K, é.n. 181.).

³⁶ A francia négyes Szentpál Olga által készített rekonstrukciója és ennek kinetográfiája is megtalálható: Szentpál, 1967. A rekonstruált motívumok kinetográfiái megtalálhatóak még: Ligeti, 1985.

³⁷ E gyakorlatra vonatkozóan ld., pl. Lakatos K, é.n. 178–179., Müller, é.n. 75–76.

³⁸ Strobel, 1998. 286. Lakatos Károly korabeli leírásában a fő motívum a „kettős lépés, illetve csúszás” (Lakatos K, é.n. 179–180.). Tánckönyvében utal arra az „ízetlen divat”-ra, hogy a francia négyest újabban egyszerű sétálással táncolják (Lakatos K, é.n. 177–178.). Müller Lajos is a sasszé jelöli meg a francia négyes fő lépéseként, mellyel a táncot „szabályszerűen” járnak, de ő is hivatkozik rá, hogy gyakran „művésziellen” módon csak egyszerű lépésekkel „járnak” a táncban (Müller, é.n. 76–78.).

³⁹ A Chaîne anglaise leírásánál a korabeli tánckönyvekben legtöbb helyen 8 lépés (pas marché) szerepel, illetve mint fentebb láttuk említik a sasszé. Az itt megjelölt 9 lépés jelenthet három (egyenként 3 mozdulattal álló) sasszé lépést, így értelmezve 9 lépésként, melyet követő ütemben egy félfordulattal a helyére megy/sasszéz a táncos. (Felmerülhet, hogy esetleg a 8 sétalépést megelőző ütemelőzős mozdulattal együtt számol 9 lépést.)

⁴⁰ A kéziratban itt szereplő 5 lépés magyarázata is problémás. Vagy nem egyszerű ismételt oldalazó csúsztatott kétlépéssről van szó, hanem egy más motívumról, amely mozdulatait 5 lépésként értelmezi, vagy esetleg a fentit az ütemelőzős mozdulattal együtt számolja 5 fázisként.

⁴¹ Lakatos K, é.n. 182.

⁴² Az öt lépés jelenthet egy sasszé (3 lépésnek számolva) és két pas élvét. Ezt a gyakorlatot ld., pl. Zorn, é.n. 163. En avant a magyar terminológiában: „bemenő” néven (Lakatos K, é.n. 181.).

⁴³ E szerkesztést találjuk Lakatos Károlynál (Lakatos K, é.n. 183.). Itt a Retravésé részt rögtön a Tour de main követi. A kéziratban anyagban a nyomtatott forrásainktól eltérően a Tour de main előtt még találunk szakaszokat: „jobbra 5 [vissza] 3 balra” (À droite et à gauche), „9 lépés egéz fordúlással”, „a táncos eleibe 3 láb húzás” (Balancé?).

A harmadik tételben is (La Poule, itt „Kravercz” néven, vélhetően az első Traversé mozzanat nevéből) felismerhetjük az olyan jellegzetes részeket, mint például a Traversé („a ki nevezendő keresztül 9 lépésel”), valószínűleg Balancé („középen négyesével három láb húzás jobbra és balra és jobbra”), Promenade ’séta’ („párosan idegen helyre”), À droite et à gauche („akik keresztül menek félig be jobbra és viza”), illetve a záró „sénanglész”. A negyedik tételben (La Trenis, itt „Afirung”) megtaláljuk az En avant-deux et en arrière ’párosan előre és vissza’ („párosan félig be 5 lépés és fiza 5”), La dame traversé ’hölgyek áthaladása’ („hölgyek keresztül a vizafi nőhöz”), valószínűleg Traversé à trois ’áthaladás hárman’ („job kéz fogással párosan a nők viza” és „a férfiak keresztül a nők közt”), „a két férfi és a nő egész fordulást tesznek”, Retravésé („az idegene[k] haza”), Balancé („balancze állás, balanczé jobbra és balra”), végül Tour de main („táncosával job kéz fogás túrdamé”) szakaszokat.⁴⁴ Az ötödik tételben (La Pastourelle, itt „Szöllő”) elnevezéssel utalva a tétel fontos sajátos elemére, a férfi szólóra: En avant-deux et en arrière („párosan féligbe és fizza”), Le cavalier traversé ’férfiak áthaladása’, vagyis a férfiak keresztül mennek a szemközti nőhöz („férfik keresztül 9 lépésel”), En avant-trois et en arrière ’hárman előre és vissza’ („a vizavi nőt kara vezí háromasával félig be és viza”), ezt itt megismétli („ismét féligbe és viza”). Ezt férfi szóló, vagyis Cavalier seul követi („Viza hölgyekhez és csinálják a szólót...”), majd Ronde ’körtánc’ („mind négy kéz vogással egész fordulás”), végül (Demi)chaîne anglaise („az idegenek haza” és „helre alás”).⁴⁵

A hatodik tételben (Finale, itt „Kolon” néven) az egyes korábbi tételek elemei jelennek meg, illetve ez mint a korszakban szokás volt más, cotillion-alakzatokkal bővül ki: En colonne en avant et en arrière ’kolonban előre és vissza’ („kolon csatlakozás félig be és visza”) majd „ismét féligbe és fizza”), L’été des dames ’hölgyek été-je’ („hölgyek kötése”), L’été des messieurs/de cavalier ’urak été-je’ („urak ötéje”), Double été ’kettős été’ („dúfla öté” dupla Été), Changer de Dames („nő cserre”), Étoile („csillag” [csillag]), Chassé croisé („saségrozéz”), Visite ’látogatás’ („vízít”), Couronne („koszorú”), Chaîne („lánc”), Promenade à droite („séta jobbra”), „rozmaring”.⁴⁶ Végül hetedik tételként megjelenik a csárdás.

A körmagyar

A kéziratot tánckönyv második részében a körmagyar leírását olvashatjuk.⁴⁷ A reformkor emblematikus nemzeti társastáncát jelentő Körtáncot (körmagyart) Szöllősy Szabó Lajos koreografálta Rózsavölgyi Márk zenéjére 1842-ben. Szöllősy a korabeli szabályozott szerkezetű és térhasználatú több pár által táncolt társastáncok szellemében „magyar táncleépésekből” komponálta 6 részből (Andalgó, Lelkes, Toborzó, Ömledező, Három a tánc, Kézfogó) álló táncát.⁴⁸ Alkotása reformkori népszerűsége, majd hanyatlása után a 19. század utolsó harmadában újra kedvelt báli tánc lett. A Körtánc első kiadása Kilányi Lajos nevéhez köthető (1845, Bécs). E munkát részben önálló kiadványként, részben más táncokat is ismertető táncmesterei segédkönyvek részeként a körmagyar számos újabb kiadása követte.⁴⁹ A 19. század folyamán táncmestereink sorra szerkesztették és tánckönyvek révén terjesztették a körmagyarhoz hasonló kontratánc-jellegű szabályozott „magyar táncukat”, ám ezek korántsem váltak olyan népszerűvé, mint Szöllősy koreográfiája.

⁴⁴ A 3. és a 4. tétel is lényegében összecseng a tánckönyvbéli változattal (Lakatos K, é.n. 183–184.).

⁴⁵ A tánckönyvek leírásaiban (Lakatos S, 1871. 86., Lakatos K, é.n. 190–191.) női szóló szerepel. Itt férfi szólót ír le a kézirat. Utóbbi gyakorlatot ismerjük a tánc történetből. Férfi szólóra Lakatos Károly is utal (Lakatos K, é.n. 190.).

⁴⁶ A Finale szakaszainak egykorú leírását ld. Lakatos S, 1871. 86–87. 93–94., Lakatos K, é.n. 191–192. A kéziratban felbukkanó „grózsún”: talán Croisé és Chaîne.

⁴⁷ Ld. a 4–7. számú képeket.

⁴⁸ A körmagyarhoz ld. Szentpál, 1954. 14–19., Pesovár E, 1965. 173–176., Pesovár E, 1967., Kaposi, 1979. A tánc rekonstrukcióját és kinetográfiáját ld. Bálnyító táncok 1967.

⁴⁹ Ferencicz, 1869., Lakatos S, 1871. 53–71., Lakatos K, é.n. 149–161., Balla, 1878., Róka, 1900. 194–201., Mangold, 1900. 41–48. stb.

A kéziratot táncleírásban ráismerünk a Szöllősy Szabó Lajos által koreografált Körtánc című kompozícióra, mely utóbb Körtánc néven vált ismertté.⁵⁰ A francia négyeshez hasonlóan ebben az esetben sem találtam olyan nyomtatott előzményre, amelynek egyszerű másolásával készült volna a leírás. Központozás híján, az előző leíráshoz hasonlóan itt is nehezen követhető a tánc menete. A főbb szerkezeti sajátosságok ugyanakkor felismerhetőek. A lejegyzésben megtaláljuk a körtánc egyes tételeit: 1. Andalgó, 2. Lelkes (itt „Négy szöglet”), 3. Toborzó („Doborzó”), 4. Ömledező (itt cím nélkül), 5. Három a tánc („Csárdás” néven), 6. Kézfogó („A nagy kör”). Végül itt is egy 7. tétellel zárul a leírás, ahol szintén csárdás szerepel mint utótánc („Magyar csárdás”). A körtánc bonyolult szerkezete és a motívumok változatossága is nehezíti az értelmezést. A tételeken belül, itt is elsősorban a térformák és azok váltásai értelmezhetőek.⁵¹ Helyenként ráismerhetünk a körtánc terminológiájára is, így egyes tételek megnevezésére („andalgó”, „doborzó”, vagyis toborzó). Egy esetben kisebb szakasz elnevezését is felfedezhetjük („körtánc, csárdás”), néhány motívum-elnevezés („andalgó”, „bokázó”, „lejtő”, „kisharang”),⁵² illetve egyéb kifejezés (vis-à-vis, vagyis szemben táncoló, itt „vizavi”, „fizavi”, „fizafi”, „vizavi”) is felbukkan. A lépések irányát és számát következetesen feltünteti a lejegyző, ugyanakkor a lépésanyag nehezen konkretizálható. Például a bokázó esetében nincs utalás külön férfi és női bokázóra, és nincs egyéb leírás sem. Az összekapaszkodási módokról sem tájékoztat a kézirat, sem a térhasználat részleteiről. Az sem derül ki, mikor mely párok táncolnak. A motívumokkal, továbbá a tánc szerkezetével, térformáival, térrajzával kapcsolatban is, csak a korabeli nyomtatott források leírásaira (pl. motívumleírások, motívumrajzok, koreográfiai leírások, térrajzok) támaszkodhatunk.⁵³ A nyomtatott táncleírásokkal ellentétben itt a bevezető zene utolsó ütemére való bokázás nem szerepel, ugyanakkor a négy ütemenkénti záró bokázók felismerhetőek.

Az első, Andalgó című tétel elején jól kivehető a körben álló párok együttes jobbra-balra jobbra mozgása és az ezt követő bokázó zárlat („Az egész kör jobbra 3 lépés balra 3 lépés jobbra 3 bokázó”),⁵⁴ majd e szakasz szimmetrikus ismétlése. Ezt követi a férfi által a nő középre vezetése („bevezetés. középpont[ra] a táncosával 9 lépés középre”), valamint a párcserét követő bokázó („a fizavi nőt elébe fordítja bokázó”), majd helyükre mennek az új párral („2 lejtő ugrás az idegen nővel hazabokázó”), végül páros forgás (kettős forgó⁵⁵) és bokázó következik („párosan egész fordulás bokázó”). Ezután ismét középre táncolnak („ismét 9 lépés középre”), majd bokázó-zárlat („a táncosá elébe fordítja bokázó”) után első párral térnek vissza helyükre, ahol szintén páros forgás következik, és az eredeti helyükre állnak.⁵⁶

A második tétel (a nyomtatott forrásokban Lelkes címmel) elején a „Négy szöglet” megnevezés olvasható, mely a tétel kezdő mozzanatára, a négy nő által táncolt részre utalhat. Balla 1878-as tánckönyvében utalást találunk arra, hogy régebben „a négy nő szögletekre lejtett”.⁵⁷ Utóbbi leírás szerint idővel, amikor nem négyes formában, hanem szemben álló sorokban táncolták a

⁵⁰ A körtáncnak a kézirat keletkezésének korszakából származó részletes leírásai: Lakatos S, 1871. 53–71., Lakatos K, é. n. 149–161., Balla, 1878.

⁵¹ Korabeli térrajzok: Balla, 1878. 30–32. Ld. még előző lábjegyzet forrásait.

⁵² A motívumok egykorú leírását ld. Lakatos S, 1871. 53–58., Balla, 1878. 6–14., Lakatos K, é. n. 151–153.

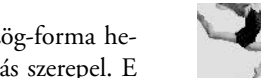
⁵³ Pl. Lakatos Károly tánckönyve a körtánc 15 „lépését” jelöli meg és írja le: andalgó, bokázó, tétovázó, vágás, lejtő, verbunkos, magán forgó, kettős forgó, toppantó, villám, kisharang, toborzó, urak magánya, friss, vitorlaforgás (Lakatos K, é. n. 54–58.). Balla tánckönyvében: nő bokázás, férfi bokázás, emelkedő, andalgó, csárdás, lejtő, kisharang stb. (Balla, 1878. 6–14.)

⁵⁴ A párok kettősével összekapaszkodva köríven állnak. A három lépés jelenthet egy andalgó motívumot, mely három mozdulattal áll. A tétel elején, címszerűen meg is találjuk az andalgóra utalást. Vagyis három „andalgó” motívumot (jobbra, balra, majd ismét jobbra) táncolnak. (Vö. Balla, 1878. 19.) Andalgó motívumot ld. Balla, 1878. 8–9.

⁵⁵ Páros forgás/kettős forgó leírása: Balla, 1878. 14., Lakatos K, é. n. 152. A kettős forgó elnevezés a kéziratban nem található. A „párosan fordulnak” megjelölés e mozgásformát jelölheti.

⁵⁶ Lényegében ezt a menetet találjuk Ballánál is (Balla, 1878. 19–20.).

⁵⁷ Balla, 1878. 21.

körtáncot, a térformából adódó bonyodalmak elkerülése végett e résznél négyes formában helyett kört vezetnek be, így máshol, pl. itt Ballánál is e mozzanatnál körben táncolás szerepel. E tétel két nagyobb részből tevődik össze. Először itt is a Balla-tánckönyvben⁵⁸ közzétett formához hasonlóan a nők középre mennek, és négyen kézfogással összefogódva táncolnak („a nők középre körbe kézfogással jobbra 2 lejtő ugrás”), majd „bokázó”, ezt megismétlik, végül visszatáncolnak párjukhoz („haza táncosához”) és „párosan bokázó”. E szakaszt itt valószínűleg páros forgás („ékezforgás” [egészfordulás]), majd bokázó zárja le. Ezt követően a férfiak táncolják a két lejtő ugrás-bokázó sorozatot, melyet ismét páros bokázó követ, páros forgás („párosan egész fordulás”) és bokázó fejez be. Itt a második, ú. n. „körtánc-csárdás” rész következik:⁵⁹ „a körtánc táncosával jobbra kézfogás 9 lépés fordulás” és ennek végén párosan bokázó, ezalatt a „csárdás párosan 9 lépés kerzettel [keresztül táncol]”, „a vizavi táncos előtt bokázó”, majd „visza 9 lépés” eredeti párjához és „párosan bokázó”.

A következőkben is felismerhetőek a tételek jellegzetes mozzanatai. A Toborzó („Doborzó”) első részében a férfiak keresztültáncolnak a szemközti nőhöz, és megérkezve bokázót táncolnak („mind a két oldalról a férfiak 3 lejtő [lejtő] ugrás[al] kerzettel a fizavinő bokázó”), itt páros forgás, majd visszatáncolás saját párjukhoz és azzal páros forgás és bokázó következnek.⁶⁰ A következőkben a párok sétalépéssel jobbra haladnak („az úrak nőt kara kara ve[s]zik séta jobbra 9 lépés 3 taktussal”) ⁶¹, majd bokázó következik. Ezt a séta-bokázó részt megismétlik, majd a párok kis körbe állnak és kézfogással jobbra („jobbra egész fordulás 9 lépés 3 taktus bokázó”), majd balra haladva forognak („balra 9 lépés 3 taktus egész fordulás kézfogással bokázó”). Itt is minden negyedik ütemben bokázózárlatot találunk. Ezt követően elengedik a kört és valószínűleg váltott irányú páros forgások következnek a végén bokázózárattal és helyreállással.

A negyedik tételben (Ömledező, itt „Szóló”) a nők keresztültáncolnak a szemközti férfihoz (vagyis párt cserélnek), az új párral páros forgást táncolnak, „Szóló hölgyek elő lépnek” majd „bokázó” és „kilenc lépés kerzettel”, végül „bokázó a fizafi férfi előtt” és páros forgás jobbra és balra („párosan forduló”) bokázó zárlatokkal. Ezt követően a nők az eredeti helyükre táncolnak, és eredeti párjukkal is váltott irányú (jobbra, majd balra) páros forgás következik. A következő részben a férfiak hagyják ott párjukat, és táncolnak át egymással helyet cserélve a szemközti nőhöz, akivel az előzőhöz hasonlóan páros forgások következnek,⁶² és végül visszatáncolnak párjukhoz, akivel szintén jobbra-balra párosan forognak, és a szokásos bokázók zárják ezt a részt is. (A 4 ütemenkénti bokázók itt is végig megtalálhatóak az egyes mozzanatok végén.)

Az ötödik tételben (Három a tánc, itt „Csárdás. Kis harang”) a párok a helyükön összekapaszkodva „friss csárdást” ⁶³ táncolnak („Szopora csárdásra összefogóznai a táncosával friss csárdást táncolni hejbe”), majd párosan forognak. Ezt követően a nők középre mennek (máshol a tánckönyvekben kisharang-motívummal⁶⁴), majd visszatáncolnak párjukhoz, akivel párosan forognak. A következő részben a párok helycseréjét követően ismét a „friss”, majd páros forgás következik, végül a nők ismét középre mennek, majd vissza a párjukhoz, akivel párosan forognak.

⁵⁸ Balla, 1878. 21.

⁵⁹ Körtánc-csárdás leírása: Balla, 1878. 21–22.

⁶⁰ E menetet találjuk Ballánál is (Balla, 1878. 23.) Továbbá Ballánál olvasható: „Kezdetben a Toborzó sem így táncoltatott, mert eredetileg a táncos csak a kör közepéig szaladt s ott egy oly cifra lépést tett, melyet kevés táncos lévén képes elsajátítani, könnyebbség végett aztán a fent előírt véteget használtba.” (Balla, 1878. 23.)

⁶¹ A nyomtatott szövegben 3 andalgóval. A kilenc lépés jelentheti 3 andalgó motívumot (Balla, 1878. 23.).

⁶² Itt a tánckönyvekben nem a férfiak szemközti párral történő páros forgása következik, hanem helyette eredeti párjuk otthagya egyénileg magányforgót (ld. Lakatos, é. n. 152., 159.) táncolnak.

⁶³ A körtánc új nevezett „friss” részének leírását ld. Lakatos, é. n. 154.

⁶⁴ A kisharangot ld. Balla, 1878. 13., Lakatos, é. n. 153. A szóban forgó rész: Balla, 1878. 27., Lakatos, é. n. 159.

A következő, hatodik tétel (Kézfogó, itt „A Nagy kör”) fő mozzanata a nyomtatott tánckönyvi formához hasonlóan⁶⁵ itt is nagy körben történő összekapaszkodás („hölgyek középpontra kéz fokás kórt formálnak” és „a férfiak szintén körül csatlagozás”) és a kör kétszer jobbra forgatása bokázó zárlatokkal („egész Kör jobbra 9 lépés 3 taktúsal bokázás ismét 9 lépés három taktúsal jobbra bokázás”), majd a kör balra forgatása, melynek végén „a nőt középre fordítja”, és bokázót követően páros forgás következik. Itt mint a nyomtatott formából kikövetkeztethető két koncentrikus kört alakítanak, ahol a nők a belső körívre kerülnek. A férfiak jobbra táncolnak, és ezáltal másik párhoz kerülnek („második nőhöz jobbra”), akivel ezt követően párosan forognak, majd ismét továbbtáncolnak egy újabb párhoz („3dik nőhöz jobbra”), akivel szintén forognak. A tánckönyvek leírásában ez addig folytatódik, míg vissza nem ér mindenki az eredeti párjához. A tételt követő „Vége” megjegyzés utal a körmagyar végére, ugyanakkor ezt hetedik tételként „Magyar csárdás” követi. A leírás végén olvashatjuk a lejegyző nevét is: Kis Oláh Lajos. Ezzel véget ér a tánc vonatkozású rész és folytatódik a nótaszövegek közlése (Rósa bokor domb oldalon...).

Tanulságok

A kézirat tánclejegyzéseit vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a két tánc, a francia négyes és a körmagyar kézíratos leírása főbb vonalakban egybecseng a korabeli nyomtatott tánckönyvekben is közzétett formákkal. Eddigi ismereteink szerint e feljegyzések nem másolatai valamely nyomtatott szövegeknek, ennek ellenére a táncok menetét részletező, azt lépésről lépésre követő leírások, melyek úgy tűnik élő gyakorlatra utalhatnak. A lejegyző – forrásaink szerint falusi iparos (molnársegéd a Heves megyei Felnémeten a 19. század utolsó évtizedeiben), aki (véltetően kontár „táncmesterként”) táncot is tanított – részleteiben próbálta rögzíteni a két tánc menetet, szerkezeti egységeit, a térformákat, páros viszonyokat, irányokat, lépések számát. Oktathatta is valamilyen formában e Magyarországon még korszakunkban is népszerű társastáncokat, amelyeket a századfordulón a hivatásos és kontár táncmesterek is tanítottak, illetve nyomtatott tánckönyveink is rögzítették, terjesztették. Forrásunk is utal arra, hogy a francia négyes és a körmagyar ekkor használatban volt, illetve a fenti módon is hagyományozódott, továbbá egy falusi molnársegéd tudásában is jelen volt. A két tánc kötött szerkezete megkívánhatta a részletes lejegyzést, ezzel szemben a „csárdás”, „magyar csárdás” elnevezések, melyek improvizatív páros táncra utalhatnak, csak táncnévként bukkannak fel a kéziratban. Tudjuk azonban, hogy a századvégen a városi és falusi táncmesterek csárdást és mellette más divatos 19. századi társastáncokat (különösen valcert, polkát) is tanítottak, illetve ezek szerepeltek a polgári és paraszti táncalkalmak tánckészletében is.⁶⁶ Utóbbiak kötetlen formájuk, illetve egyszerűbb szerkezetük révén kevésbé kívánták az írásos rögzítést, mégis szerepelhettek akár Kis Oláh Lajos táncóráin is. Miként a korszak elit tánc kultúrájában is egyszerre van jelen az európai divat és a hazai nemzeti tánc, a 19. század végi kéziratban is egymás mellé kerültek az európai táncéletben még ekkor is

⁶⁵ Vö. Balla, 1878. 28–29.

⁶⁶ Ld. bővebben: Dóka, 2011. 92–113., Dóka, 2014. A társastáncok és a paraszti tánc kultúra kapcsolatához újabban: Kavacsánszki, 2015.

kedvelt társastánc, a francia négyes és a magyar nemzeti társastánc, a körmagyar.⁶⁷ A több pár által táncolt, szabályozott szerkezetű és szabályozott térhasználatú, polgári divatot képviselő táncok megörökítése fontos lehetett a polgári ízlés iránt nyitott és azt valószínűleg a falusi közösség felé is közvetítő molnársegéd számára. A tánckönyv, illetve a táncokat írásban rögzítő, táncot tanító falusi iparos példája felhívja figyelmünket a 19. századi társastáncok népi megjelenése mellett a falvakban tevékenykedő táncmesterek közvetítő szerepére, valamint a 19–20. század fordulóján a falvakban a tánc tanulás területén is jelentkező intézményesülési folyamatokra is.

Irodalomjegyzék

Balla Károly (1878): *Körmagyar. Első Magyar Társastáncz*. Szerkeszté Szöllősi Szabó Lajos tánczművész. Tanítók és Tánckedvelők vezérkönyvéül. Telegdi K. Lajos Bizománya, Debreczen.

Bolvári-Takács Gábor (2014): *Táncosok és iskolák. Fejezetek a hazai táncművészképzés 19–20. századi intézménytörténetéből*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Dahms, Sibylle (1997): Quadrille. In: Ludwig Finscher (szerk.): *Musik in Geschichte und Gegenwart*. Sachteil 7. Bärenreiter, Kassel stb. 1929–1932.

Dóka Krisztina (2011): *A magyar táncfolklór átalakulása (1896–1945)*. Budapest, ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola Magyar és összehasonlító folklorisztika doktori program. (PhD disszertáció) <http://doktori.btk.elte.hu/lit/dokakrisztina/diss.pdf>

Dóka Krisztina (2014): 19. századi társastáncok a magyar paraszti tánc kultúrában. *Tánc tudományi Közlemények*, (2014) 2. sz. 49–66. http://real.mtak.hu/35105/1/Doka_19_sz_tarsastancok.pdf

Ferencicz Miklos (1869): *Der ungarische National-Tanz „Kör”*. Wenedikt, Wien.

Halkovics László (1997): A magyar malomipari statisztika története, 1850–1950. *Statisztikai Szemle*, 75. évf. 8–9. sz. 708–721.

Herczenberger József (1890): *Táncz-salon*. Lampel Róbert, Budapest.

Jekelfalussy József (1888): *A magyar korona országainak helységnevtára*. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest. http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statistika/helysegnevtar/1888/index.html

⁶⁷ A körmagyar reformkori divatját egy időre a tánc háttérbe szorítása követte. Az 1870-es években azonban divatjának újabb fellángolásáról kapunk hírt. Pl. Balla Károly szerkesztésében újra megjelenik a tánc (Balla, 1878.). A mű előszavában a következőt olvashatjuk: „A magyar nemzet mégsem tagadhatja meg magát, fővárosi lapokban olvashatni, hogy ott újra lelkesülnek a nemzet ez elhagyott árvájáért, s úgy a magasabb, mint a középosztály táncstermeiben ismét lejteni kezdik a szép „magyar körtáncot”... én, mint ki kora gyermekésememtől szenvedélyes táncos, több jelesb mestereknek, úgy Szöllősi Szabó Lajosnak is tanítványa és a „Körmagyart” tőle magától tanultam legyen, elhatároztam, az egyetlen és szép magyar társastáncot e kis munkával – melynek magyarzó szövegét kellő rajzokkal elláttam – egyöntetűvé tenni, országszerte újra megösmertetni és terjeszteni.” (Balla, 1878. 4.)

Jekelfalussy József (1892): *A magyar korona országainak helységnévtára*. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest. http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/helysegnevtar/1892/index.html

Juhász Antal (1991): Malmok, molnárság, sütő és pékmesterség. In: Domokos Ottó (szerk.): *Magyar Néprajz III. Kézművesség*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 157–213.

Kaposi Edit (1979): Szöllősy Szabó Lajos élete és munkássága (1803–1882). *Tánc tudományi Tanulmányok, 1878–1879*. 145–188.

Kaposi Edit (1985): A magyar társastánc-szakirodalom forráskritikai vizsgálata I. *Tánc tudományi Tanulmányok, 1984–85*. 177–194.

Kaposi Edit (1987): A magyar társastánc szakirodalom forráskritikai vizsgálata II. *Tánc tudományi Tanulmányok, 1986–87*. 49–75.

Kavacsánszki Máté (2015): *Tánc és közösség. A társastáncok és a paraszti tánc kultúra kapcsolatának elmélete bihari kutatások alapján*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Kilányi Lajos (1845): *A kör-táncz*. Jaspersn, Bécs.

Lakatos Károly, Cs. Sz. (é.n.): *Rajta párok táncoljunk!* Wajdits József, Nagykanizsa.

Lakatos Sándor (1871): *Rajta párok táncoljunk!* Wajdits József, Nagykanizsa.

Ligeti Mária (1985): *A 19. századi történelmi társastáncok alapjai*. Népművelési Intézet, Budapest.

Mangold Gusztáv (1900): *Tánc kedvelők könyve*. Nagel Ottó, Budapest.

Müller Lajos (é.n.): *Az illem- és tánc tan egyetemes kézikönyve*. Aigner Lajos, Budapest.

N.n. (1967): *Bálmító táncok*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.

Pesovár Ernő (1965): Lengyel táncok hatása a reformkorban. *Néprajzi Értesítő*, 47. sz. 159–177.

Pesovár Ernő (1967): Körtánc. In: *Bálmító táncok*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest. 88–109.

Pesovár Ferenc (1960): Táncmesterek a szatmári falvakban. *Tánc tudományi Tanulmányok, 1959–1960*. 309–332.

Reiszig Ede (1910): Heves vármegye községei. In: Borovszky Samu (szerk.): *Heves vármegye*. Budapest, Országos Monografia Társaság, 1910. 16–93.

Róka P. Pál (1900): *A tánc művészet tankönyve*. Ottinger Kálmán, Nagykőrös.

Selmeczi-Kovács Attila (1967): A mátravidéki molnárok élete a XIX. század végén. *Ethnographia*, 78. évf. 189–200.

Strobel, Desmond F. (1998): Quadrille. In: Cohen, Selma Jeanne (szerk.): *International Encyclopedia of Dance 5*. Oxford University Press, New York–Oxford. 285–287.

Szentpál Olga (1954): *A csárdás. A magyar nemzeti társastánc a 19. század első felében*. Zeneműkiadó, Budapest.

Szentpál Olga (1967): Francia négyes. Quadrille. In: *Bálmító táncok*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest. 88–109.

Zorn, Friedrich Albert (é.n.): *Atlas zur Grammatik der Tanzkunst und Tanzschreibekunst oder Chorégraphie*. Weber, Leipzig.

Zorn, Friedrich Albert (é.n.): *Grammatik der Tanzkunst*. Weber, Leipzig. <http://digital.bibliothek.uni-halle.de/hd/content/pageview/923616>

Elektronikus hivatkozások

Bozóki Lajos (2013): Az örökségvédelmi szakhatósági eljárás során, az örökségvédelmi hatóság véleménye kialakításához szükséges tudományos állásfoglalás. http://eger.hu/public/uploads/tudomanyos-allasfoglalas_53033aa0ed9ff.pdf

A Harmadik Katonai Felmérés – Mapire. A Habsburg Birodalom Történelmi Térképei online http://mapire.eu/hu/map/hkf_75e/?bbox=2258179.1266289614%2C6091696.7423298005%2C2276524.013417404%2C6100229.025612133

A Magyar Korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882, 112.o. [http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1881_02/?pg=121&layout=s&qry=SZO%3D\(feln%C3%A9met\)](http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1881_02/?pg=121&layout=s&qry=SZO%3D(feln%C3%A9met))

A Második Katonai Felmérés – Mapire. A Habsburg Birodalom Történelmi Térképei online <http://mapire.eu/hu/map/secondsurvey/?bbox=2258370.2191996747%2C6092661.759811901%2C2276715.1059881174%2C6101194.043094233>

Kézirat

EA 458. Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archívum Kézirattár. EA 458. Skultéty Gábor egri állami főreáliskolai VII. osztályú tanuló néphagyományi gyűjteménye, 1913.

Dall.

BA. 000458.

6 Bura kelt a nap felétem bura
int az esti fény el hagyot kit hün
szeretem bolvok nem lehetek én
mír ö más karjába dült szerelme már
ki hült ó ég ó ég ó sköny meg engem
el hagyot kit szeretem. wige

Farnexia négyszögletes

Sinanglex kerentül 9 lépés, Balaner
jobbra 5 lépés és vissza a nővel jobbra
kéz fogás. Türcamer 9 lépés Söndacim
hölgyek hölgyek körén ponton jobbra
fogást férfiak bal kéz avas egész fordulás
párosan. hölgyek körén ponton jobbra avas
táncosának bal kéz avas. egész
fordulás a férfiak a nőt karafexik
séta párosan feligbe fira ismét felig

A táncleírás 1. oldala (NM AKT 458. 25.)

26-2-

ismét felig párosan be portexió alára.

2 Haltsen. Beröjűk mig a rendező ki ki
neveri mejik olvólról kezdnek a be
férfiak és a hölgyek a kinevezendők kezé fel
mek hejikke 5 lépés vissza 3 jobbra 5 vissza a
3 balra kerentül 9 lépés fél fordulásal
vissza jobbra 5 lépés vissza balra kerentül
9 lépés fél fordulásal vissza jobbra 5 vint
3 balra 9 lépés egész fordulásal a táncos
steibe 3 láb hívás jobbra kéz fogás a nővel
türcamer 9 lépés helre alá.

3 Kraveros. Beröjűk mig a rendező kinevez
mejik olvólról kezdnek a férfiak és a nők a
ki nevezendők kerentül 9 lépésel párosan
a férfi a férfi nővel körén jobbra kéz fog
egyet fordul ismét balkezet av egyet fordul
körén négyszöggel 3 láb hívás jobbra és
balra és jobbra párosan üvegen helyre akik
kerentül menek felig be jobbra és vissza
Sinanglex kerentül portexió alára.

A táncleírás 2. oldala (NM AKT 458. 26.)

-3- 227

4. Afirung bevirjuk mig a rendszerő
 ki nevezik meg az oldalról kezdés párosan felig
 be 5 lépés és fixa 5 hölgyek kezétül a viráfi nővel
 job kez fogással párosan a nők víza a férfiak kezétül
 a nők közt a két férfi és a nő egész fordulást tartsanak
 az idegen háza balaxeri állás balaxeri jobbra és balra
 táncosával job kez fogás tűn ami hejre állás.
 5. Szöllő bevirjuk mig a rendszerő ki nevezik meg
 oldalról a kezdés párosan feligbe és fixa férfiak kezétül
 9 lépés a viráfi nő háza vízi hárommal felig
 be és víza ismét feligbe és víza hölgyekhez és csónát
 a jáka szöglöt jobbra balra és jobbra egész fordulással a viráfi
 nő elébe három láb hízás min nyg kéz fogással egész fordulón
 az idegenek háza helyre állás. 6. Kelen bevirjuk mig a
 rendszerő kikiállgya kelen csatlakozás feligbe és víza ismét
 feligbe és fixa hölgyek köztje kelen úrak ötéje és kelen
 üfla öte és kelen nő esere és kelen grómsán és
 golen csilugy kelen sasigrari és kelen vízit és
 kelen keszori és kelen lomen és kelen sítá jobbra
 és kelen tömög és kelen ruzmaring és kelen 7 csónát
 Kelen 7 csónát 1843 március 14

A táncleírás 3. oldala (NM AKT 458. 27.)

-4- 228

Kör magyar 1. figürája

1. Ándalgó. Az egész kör jobbra 3 lépés balra 3 lépés
 jobbra 3 bokázó ismét balra 3 lépés jobbra 3 lépés balra
 3 lépés és bokázó. bevezetés. központon a táncosai
 val 9 lépésel középre a fixa vízi nőt elébe fordulija
 bokázó 2 léptő ugrással az idegen nővel háza bokázó
 párosan egész fordulás bokázó ismét 9 lépésel középre
 a táncosai elébe fordulija bokázó két léptő lépésel
 táncosait háza vízi bokázó egész fordulás párosan
 2. Nyg szöglöt a nők középre körbe kéz fogással
 jobbra 2 léptő ugrással bokázó ismét 2 léptő ug
 rással ismét 2 két léptő ugrással bokázó háza
 táncosait párosan bokázó egész fordulás a
 férfiak a nők elébe állnak bokázó a férfiak
 jobbra 2 léptő ugrással bokázó ismét 2 léptő ugrással
 jobbra bokázó ismét 2 léptő ugrással a táncosai
 elébe bokázó párosan egész fordulás bokázó
 kitartó esalpa a kitartó táncosával job
 kéz fogás 9 lépésel fordulás párosan bokázó esalpa
 párosan 9 lépésel kezétül a viráfi táncosai
 bokázó víza 9 lépésel párosan bokázó

A táncleírás 4. oldala (NM AKT 458. 28.)

3 Dobozó a férfiak elől lépni bokáris
 minden két oldalról a férfiak 3 lépés kigörgetés
 keresztül a férfiak bokáris párosan egész fordulással
 a férfiak nő előbe bokáris 3 lépés kigörgetés a táncos
 elebe bokáris párosan egész fordulással bokáris
 irak möt kara kara vezik sítá jobbra 9 lépés 3
 taktussal bokáris ismét 9 lépés 3 taktussal
 híre bokáris Kés körre való állás a nő a férfival
 kezét jobbra egész fordulás 9 lépés 3 taktussal bokáris
 balra 9 lépés 3 taktussal egész fordulás kézfogással bokáris
 körrel bokáris táncban fordulás jobbra 2 taktussal jobbra
 két taktussal párosan fordulás 2 taktussal jobbra 2
 taktussal balra párosan fordulás 2 taktussal bokáris
 híre állás 4 Szóli hölgyek elő lépni bokáris
 kétszer lépésel keresztül bokáris a férfi férfi előtt
 párosan fordulás 2 taktussal jobbra bokáris ismét
 balra fordulás párosan a nő a férfi elebe bokáris
 kétszer fordulás párosan jobbra is balra

A táncleírás 5. oldala (NM AKT 458. 29.)

4
 2930
 irak a nő elebe bokáris lépésel keresztül a
 a táncos nőhöz bokáris párosan fordulás jobbra
 és balra irak a nő elebe bokáris 9 lépésel kereszt
 ül a táncos elebe bokáris kétszer fordulás
 jobbra és balra párosan kézfogással
 5 Csűrűs. Kés harang
 Szaporán csűrűsre ösze fogósnani a táncos nővel
 kéz fogással táncosolni híre párosan váltán
 erossával fordulás hölgyek be a körbe vissza
 a táncosokhoz párosan fordulás hölgyek
 be a körbe vissza a táncosokhoz párosan fordulás
 párosan keresztül idegen híre friss csűrűs
 párosan fordulás hölgyek be a körbe vissza a be
 a körbe vissza táncosokhoz párosan fordulás
 hölgy be a körbe vissza a táncosokhoz párosan fordulás
 6 A Nagy kör. hölgyek középpontban
 kéz fogással kört formálnak a férfiak
 szintén körül esőt longosra a egész

A táncleírás 6. oldala (NM AKT 458. 30.)

031 930
EA.000458.

Jól jobbra 9 lépés 3 taktusál bokorás írmét
 9 lépés három taktusál jobbra bokorás
 vissza 9 lépés 3 taktus a nőt közeprre fordítja
 bokorás párosán fordulás második nőhöz
 jobbra bokorás párosán egész fordulás míg
 a táncosáéhoz nem ér bokorás párosán
 fordulás táncosával. 3 dik nőhöz jobbra bokorás
 párosán forduló bokorás míg a táncosáéhoz
 nem ér bokorás párosán forduló bokorás
 és balra fordulás vissza fejre állani. Vége
 Magyar csárdás
 Kis Oláh Lajos
 Rósa bokor írmét oláhn
 borija valamira éves kézes galambon
 sügőre a fűtete hogy hírety látmijénj ölesit
 nekem ez

A táncleírás 7. oldala (NM AKT 458. 31.)

A malom a Második Katonai Felmérés térképén (Forrás: Bozóki, 2013.)

A malompépület romjai 2013-ban (Forrás: Bozóki, 2013.)